
Stipe
TADIĆ

NOVI EKLEZIJALNI
POKRETI I NJIHOV
SPONTANI
EKUMENIZAM

Popuštanjem represivnih stega prema religiji i u bivšem komunističkom režimu koji je, prisjetimo se, imao urođeno maligni stav prema svim religijama i svemu religijskom, u Katoličkoj crkvi u Hrvata došlo je do intenzivnijega i bujnog duhovsko-karizmatškoga i molitvenog gibanja. Niknule su neke spontane molitvene zajednice, ponajprije među studentskom mladeži¹, biblijski (interkonfesionalni) kružoci i tribine, zatim eklezijalni² pokreti *fokolara*, *kursiljista*, *neokatekumena*, *zajednica bračnih vikenda*,... pa i pokoja bazična zajednica, iako se iz razumljivih razloga nije nazivala tim imenom.

U našoj je Crkvi došlo do bujanja različitih gibanja i pokreta³ koji su u demokratskim zemljama Zapada već za sobom imali više desetljeća bogatoga vjerničkoga iskustva. U tim je gibanjima i pokretima snažno dolazilo do izražaja traženje osobnoga vjerničkoga iskustva i želje za *osobnim* a ne samo tradicionalnim, kolektivnim i pučkim pripadanjem religiji i Crkvi.

Za osobno uvjereni vjernike, vjernike koji imaju (autentično) osobno vjerničko iskustvo religija i religioznost nipošto nije samo “prvo pitanje mladosti i zadnje pitanje starosti” (Ćimić, 1971.), nego pitanje cjelovitoga smisla življenja, sržno životno pitanje na kojemu se temelji, ovdje i sada, uvijek i svugdje, cjelokupna vjernička egzistencija. Onima “kojima je Bog živo iskustvo, ostaje uvijek put vjere” (Welte, 1978.). Vjernici novih eklezijalnih pokreta doista nastoje da im Bog bude živo iskustvo. Mnogi tvrde da to osobno vjerničko iskustvo i imaju, a oni koji ga (još) nemaju nastoje ga molitvama i predanjem u zajednici vjernika steći. Oni, dakako, znaju da je sva inicijativa pritom na Božjoj strani, a na njima je samo da “uklone zapreke, otvore srca” i mole. U vjerničkom je iskustvu uvijek prioritetna Božja ljubav i milosrđe, Bog je uvijek primarni Subjekt, a onaj tko se otvori tom doživljaju i iskustvu nipošto nije samo “objekt”, nego također subjekt. Ali ne (primarni) Subjekt nego (epi)subjekt.

No, takvo je iskustvo vrlo teško i gotovo nemoguće (riječima) opisati. Pogotovo na način kako se to čini s nekim čisto “zemaljskim”, svakidašnjim i običnim životnim iskustvima. Ono se, znaju to vrlo dobro oni koji ga imaju, *zato što je dar!* ne može izazvati *vlastitom voljom niti pak ponovno prizvati i obnoviti religijsko-religioznom praksom*. A još manje nekim magijskim, kvazireligijskim ili parareligijskim praktikama. Njega, ali samo donekle, mogu shvatiti oni koji su ga (*subjektivno*) doživjeli.

Religiozno iskustvo, prema svjedočenjima onih koji su ga doživjeli u novim eklezijalnim pokretima, najčešće se i događa u potpunoj, osobnoj predanosti u zajedničkoj spontanoj glasno izrečenoj molitvi i slavljenju euharistije. Ovo i ovakvo iskustvo, naime, u tolikoj mjeri snažno zahvaća i određuje čovjekovu egzistenciju da od onoga koji ga ima traži doista radikalne odgovore: odziv ili oglušivanje o poziv, *za ili protiv, da ili ne*, pristajanje ili odbijanje. Korjenitu i poznatu *ili ili* poziciju. Indiferentan se na tako važan doživljaj (Božjega) poziva i religioznoga iskustva jednostavno ne može ostati.

U življenju vjernika novih eklezijalnih pokreta dimenzija subjektivnoga religioznoga iskustva doista zauzima stožerno značenje. Čuvstvenost, subjektivnost, “doživljajnosti”, fluidnosti i “neuhvatljivosti” religioznoga iskustva ujedno su i krucijalni problemi njegove odredljivosti, definiranja i (sociološkog) detektiranja. No, to je iskustvo također i *ključan, odlučujući moment* i onim mladim ljudima koji (p)ostaju članovima novih eklezijalnih pokreta. Ta je dimenzija također i temeljni motiv njihova religijsko-religioznoga angažiranja i okupljanja u zajedništvo. Ona određuje njihov ne samo religiozan nego cjelovit život. Samim time i na osobit način njihov odnos prema vjernicima drugih kršćanskih crkava, konfesija, denominacija, pa i vjernicima nekršćanskih religija.

Budući pak da se u novim eklezijalnim pokretima snažno inzistira na (subjektivnom) unutarnjem iskustvu, čuvstvenim elementima, osjećajnosti, religija i religioznost u njima se više očituje fluidnošću, neodređenošću, emotivnim zajedništvom, negoli jasnim i artikuliranim sustavom vjerovanja određene religijske institucije kojoj i sami pripadaju. Njihov je ekumenizam neposredan, spontan, neinstitucionalan, bez prozelitskih namjera i možebitnih skrivenih (institucijsko-ideologijskih) lukavstava. Možda bi preciznije bilo reći da je u tim ekumenskim gibanjima riječ o neposrednim vjerničkim *interkonfesionalnim* molitvama, razgovorima, susretima, karitativnim djelatnostima i sličnim vjerničkim aktivnostima negoli o njihovu, *sensu stricto*, ekumenizmu. Naime, ako se poimanje ekumenizma shvati

kao dijalog o različitim dogmatskim uvjerenjima, doktrinarnim razlikama, zajedničkim deklaracijama i tome sl. (tzv. ekumenizam, odnosno *dijalog istine!*), onda se doista može reći da je ta dimenzija u interkonfesionalnim susretima novih eklezijalnih pokreta s pripadnicima drugih kršćanskih crkava, crkvenih zajednica i denominacija vrlo malo nazočna. Uzme li se pak da je ekumenizam primarno stvar kršćanskog svjedočenja, življenja, opredjeljenja za vjeru i njezino konkretno življenje u svakidašnjem životu, prihvaćanje drugoga u ljubavi (tzv. *dijalog ljubavi*), opravdano je reći da su pripadnici novih eklezijalnih pokreta za takav ekumenizam i dijalog vrlo raspoloživi, zauzeti i djelatno angažirani. Štoviše, pripadnici novih eklezijalnih pokreta čvrsto su uvjereni da “dijalog ljubavi” treba prethoditi, odnosno pripremiti put “dijalogu istine” i konačnom zajedništvu.

Imajući na umu činjenicu da je vrijeme pregovaračkog ekumenizma prošlo i da zajedničke deklaracije ne samo da nisu dostatne nego ostaju i mrtvo slovo na papiru, ostalo je nadati se da će promjene mentaliteta među kršćanima donijeti očekivane plodove. Upravo na takvoj promjeni mentaliteta u Katoličkoj crkvi najdjelatniji su pripadnici novih eklezijalnih pokreta. Njihova djelatnost, naime, ne proizlazi iz svjetonazorskog ili institucionalnog pripadanja nego iz osobnog uvjerenja i osobnoga vjerničkoga iskustva. Pripadnici novih eklezijalnih pokreta i male skupine svjesnih i angažiranih vjernika u njima duboko vjeruju u *svećenički, proročki i kraljevski aspekt svojega krštenja*. Ovo pak ne samo doktrinarno vjerovanje nego i konkretno vjerničko ponašanje naročito je važno u zbližavanju između pripadnika Katoličke crkve i vjernika protestantsko-luteranske provenijencije koji su od svojega nastanka uvijek naglašavali važnost *općeg sacerdocija* Božjeg naroda. U Katoličkoj se pak crkvi sve do Drugoga vatikanskog koncila naglasak stavljao na ministerijalno, oficijelno (hijerarhijsko) svećeništvo u Crkvi. Svojim djelovanjem, i u Crkvi i na području ekumenskih, međukonfesionalnih (pa čak i interreligijskih) gibanja pripadnici novih eklezijalnih pokreta nastoje svakodnevno živjeti i svjedočiti svoje religiozno uvjerenje u sekulariziranu svijetu.

Budući pak da eklezijalni pokreti nikada ne nastaju kao rezultat teoloških spekulacija, refleksija i umovanja, ili pak voljom hijerarhijskih vlasti (“odozgo”) i njihov je ekumenizam nastao “odozdo” iz “baze” – “spontani”. Eklezijalni pokreti, naime, nastaju uvijek kao praktičan, življen religiozan odgovor izazovima svjetovnoga svijeta i konkretnoj eklezijalnoj situaciji u kojoj se vjernik nalazi. Vlastitost pokreta jest činjenica da se oni ne “osnivaju”, oni

“nastaju”, “rađaju se”, “djeluju”, *(po)kreću se, ... - žive*. Uz temeljna obilježja koja svaki od njih ima: naglašavanje osobnoga vjerničkog iskustva, komunitarnog življenja, spontane molitve, a(nti)racionalne momente i “temeljno jedinstvo nadahnuća”, svaki od njih je, više ili manje, i *ekumen-ski* otvoren.

U toj ekumenskoj otvorenosti na religijskoj sceni naših prostora i u našoj Crkvi među eklezijalnim pokretima, prema osobnom uvjerenju, ipak prednjače: Pokret mladih iz Taizéa, Pokret Djelo Marijino (fokolarini), Mali tečaj – Kursiljo, Karizmatička obnova u Duhu, interreligijski i interkonfesionalni pokret Moralnog oboružanja (MRA), vjerničke laičke inicijative kao što su Centar za mir i kulturu nenasilja u Osijeku, Kršćanski mirotvorni krug, grupa Dijalog i mnogi drugi. Svakom od tih pokreta i svakoj od tih inicijativa vrijedilo bi ozbiljnije i studioznije pristupiti i istražiti njihovo isključivo religiozno utemeljeno djelovanje, motivaciju, ustrojstvo, angažman i unutar eklezijalnih, konfesionalnih i religijskih okvira i na planu društvenoga djelovanja i zauzetosti. U ovom nas radu pak zanimaju samo oni eklezijalni pokreti koji *rehabilitiraju autentično religioznu dimenziju* vjerničkoga života.

Naime, brzo pokoncilsko umnažanje crkvenih bazičnih zajednica i njihovo isticanje socijalnoga i političkog angažmana u društvu vrlo brzo od eklezijalnog pokreta može dovesti do socijalno-političkog. A “teologija oslobođenja”, preko “političke teologije” brzo stigne do ideologije koja pod krinkom religioznoga opravdava određena politička djelovanja. No, time se nikako ne želi reći da društveni angažman i težnja prema društvenim promjenama ne može biti snažno religijski impregnirana i inspirirana, nego samo da se isticanja toga angažmana kao najvažnijega momenta može “religiozno isprazniti”. I nedavna je povijest to zorno pokazala. A religija i religioznost nikada, ni u povijesti ni u sadašnjosti niti u budućnosti, želi li biti religijom i religioznošću, ne može biti reducirana samo na liječenje socijalnih bolesti. Stoga je u novim eklezijalnim pokretima i razumljiva rehabilitacija bitno religijsko-religioznih momenata života. Kao odgovor na radikalnu sekularizaciju svijeta i pretjerano “paktiranje” Crkve s tim i takvim svijetom moglo je doći samo do “revivala”, “povratka izvorima”, vraćanja k Bibliji, naglašavanja (zaboravljenog) karizmatškoga djelovanja Duha, Njegovih darova... A bez autentične obnove i istinskog “povratka izvorima” nema niti autentičnoga ekumenizma.

Metodom selektivna pristupa opredijelili smo se samo za panoramski prikaz ekumenskoga djelovanja ova tri eklezijalna pokreta: Pokret mladih iz Taizéa, Pokret Djela Ma-

rijina (fokolarina) i Karizmatičke obnove. Naime, ova tri eklezijalna pokreta kao da su na neki način paradigmatična u ekumenskom djelovanju. Pokret mladih iz Taizéa nastao je u evangeličkom, kalvinističkom vjerničkom ozračju i pokazuje nove modele pristupanja oživljavanju vjere mladih i ekumenskom gibanju, Djelo Marijino (fokalarini) pokazuje sposobnost za skrovito i samozatajno zajedništvo i svjedočenje ekumenske (i interreligijske) otvorenosti u svagdašnjici, a karizmatička obnova intenzivira duhovni život u svim eklezijalnim i interkonfesionalnim pokretima u kojima je nazočna.

Pokret mladih iz Taizéa⁴

Cilj i namjera ovoga eklezijalnog i ekumenskog, odnosno intereklezijalnih pokreta uopće nije stvoriti novu crkvu u kršćanstvu, kako su pojedinci u nekim crkvama željeli i tražili, nego da svatko u svojoj crkvi postane boljim, uvjerenijim i angažiranijim vjernikom.⁵ U pokretu se snažno akceptira religiozno iskustvo, misterij i zajedništvo. Zajednica mladih iz Taizéa ne želi biti nikakvim modelom crkve, nego samo svojim iskustvom religioznog života pomagati drugim pokretima u Crkvi i crkvama.

Od svojih početaka taizejska zajednica je multikonfesionalna i internacionalna. Najbrojniji pripadnici su evangelići različitih denominacija i sljedba, nešto anglikanaca i pripadnika slobodnih crkava. Otprilike trećina stalnih članova su pripadnici Katoličke crkve. Svi članovi taizejske zajednice i pokreta u širem smislu i nakon ulaska ostaju članovima svojih prijašnjih crkava, konfesija ili denominacija iz kojih dolaze.

U samom nastajanju tog pokreta ideja brata Rogera bila je utemeljenje zajednice koja bi bila *znak jedinstva i pomirenja među kršćanima i jako žarište ekumenizma*.

Prvih dvadesetak godina Zajednica je ostala uglavnom u skrovitosti, anonimna, živeći od rada u poljodjelstvu po životnom pravilu⁶ koje je napisao brat Roger. Određen broj braće živi u matičnom Taizéu, a ostali u malim bratstvima u najsiromašnijim okružjima širom svijeta. Uglavnom preuzimaju zadaće u crkvenom, ekonomskom, karitativnom i društvenom životu okružja u kojima se nalaze. Potpuno su otvoreni svijetu, ljudima i društvenim problemima prostora i vremena u kojemu žive.

Potaknuti enciklikom “*Mater et magistra*” Ivana XXII. 1961. brat Roger i zajednica daju zemlju siromašnim ljudima i potpuno se otvaraju svijetu. Zajednica počinje brzo rasti, a broj mladih koji dolaze u Taizé doživljava veliku ekspanziju. Taizejska zajednica u tom vremenu počinje or-

ganizirati velike molitvene i ekumenske susrete mladih. Iz tih susreta godine 1969. rodila se ideja o "koncilu mladih"⁷. Nakon petogodišnjih intenzivnih priprema, "koncil mladih" okupio je 30. VIII. 1974. na molitvu i razgovor iz stotinu zemalja više od 40 000 mladih. Dvije godine poslije održani su molitveni susreti mladih na svim kontinentima. "Koncilom mladih" i daljnjim susretima mladih po mnogobrojnim zemljama i svim kontinentima niknula su po svijetu mnoga "mjesta nade" za bolji svijet.

Dolaskom i boravkom malih bratstava u Kinu Zajednica je prešla interkonfesionalne kršćanske okvire. Bilo je to prvo njezino interreligijsko otvaranje nekršćanskim religijama. Taizejske zajednice i njihove ekumenske i interreligijske ideje proširile su se po svim kontinentima i gotovo svim narodima svijeta. Zajednica nakon toga organizira mnogobrojne interkonfesionalne molitvene susrete, boravke mladih iz cijeloga svijeta u Taizéu, njihovo druženje u molitvi, radosti i pjesmi.

"Pisma iz Taizéa" koje piše brat Roger, a koja se tiskaju na mnogobrojnim jezicima, pa i na hrvatskom, žele zadržati sponu sa svima onima koji su bili u Taizéu. U Pismima se, uz izvješća o tekućim događajima u Taizéu, mogu naći tekstovi za meditaciju, molitvu, biblijski tekstovi za svakodnevno čitanje i sl. Posebno pismo koje brat Roger piše koncem svake godine postaje okosnicom za razmišljanje na tradicionalnim *novogodišnjim molitvenim skupovima* koji se svake godine organiziraju u nekoj od europskih metropola. Pismom se želi pomoći mladima po svijetu koji su bili na susretima u Taizéu da zadrže vezu s taizejskom zajednicom, da ustraju u stvaranju religioznoga ozračja u svojim sredinama te da se djelatno angažiraju za boljitak međuljudskih, međukonfesionalnih i međureligijskih odnosa.

Dakle, ekumenizam, otvorenost i dijalog bitna su sržna obilježja taizejskog pokreta mladih. Naročito i vrlo uočljivo obilježje svih njihovih susreta jest radost i duhovna obnova.

Na ljetnim jednotjednim susretima mladih u Taizéu, osim zajedničkih liturgijskih slavlja, rad se odvija u četiri različite skupine. Prema vlastitome nagnuću svatko može izabrati rad u *biblijskoj, radnoj, diskutirajućoj ili pak skupini šutnje*. U Taizéu su mladi uglavnom po dobnim skupinama smješteni pod šatorima. Od sedamnaeste do tridesete godine života smješteni su u jednu skupinu, a drugu skupinu čine oni iznad tridesete godine života. Roditelji i djeca su, i u stanovanju i u radu, zasebna skupina. Hrana je svima zajednička i cijeli se Taizé doima kao jedno veliko

zajedništvo puno dinamike, radosti, pjesme, ali i molitve, sabranosti, tišine i mira.

Na našim prostorima i u našoj Crkvi prvi su kontakti s Taizéom ostvareni preko revije *Veritas* 1974. Te je godine, naime, uredništvo te revije, koju izdaju franjevci konventualci na Sv. Duhu, odlučilo organizirati jednotjedno hodočašće mladih vjernika iz Hrvatske u Taizé. Taj i takav susret s mladima širom svijeta i različitih konfesionalnosti koji, osim toga, nije dolazio iz katoličkog nego iz evanđeličkog okružja, otvorio je nov oblik okupljanja mladih vjernika na našim prostorima.

No, ni iskušenja i otpori našeg svećenstva u pojedinim župama nisu izostali. Neki su taizejski pokret držali "protestantizacijom" Crkve. Do 1980. godine veze s Taizéom u Hrvatskoj su održavane samo entuzijazmom, zauzetošću i angažmanom pojedinih laika i manjih grupa mladih koji su samoinicijativno odlazili preko ljeta na molitvene susrete mladih u Taizé. Plamičak se ipak nije ugasio, nego se rasplamsao novim žarom. Naime, nakon službenog poziva braće iz Taizéa (1980.), preko Katehetskog centra zagrebačke nadbiskupije, mladima iz Hrvatske da sudjeluju u taizejskim ljetnim i novogodišnjim molitvenim susretima, u taj se pokret uključuju i neki katehete mladih. Broj mladih Hrvata koji su sudjelovali na molitvenim taizejskim i novogodišnjim susretima od tada se uglavnom povećavao.

Od prvih kontakata i susreta s Taizéom u Katoličkoj crkvi u Hrvata, naročito među mladima među studentskom i srednjoškolskom mladeži, postoji i određen utjecaj taizejskog pokreta i nadahnuća. Poglavitito među onima koji su sami bili u Taizéu ili na molitvenim susretima koje je ta Zajednica organizirala. Svoje vjerničko iskustvo s tih susreta nastoje pretočiti u svoj svagdašnji vjernički život. Najveća im je kvaliteta ekumenizam, dijalog i otvorenost što su sve doživjeli među svojim vršnjacima u Taizéu.

Jedna takva zajednica, nastala na nadahnućima Taizéa, a nije vezana ni uz kakvu teritorijalnu ograničenost župe je "Zajednica povjerenja". Nastala je među studentskom mladeži u Zagrebu. Okupljali su se jednom tjedno u dvorani crkve "Marije Pomoćnice" na Knežiji, a sada se okupljaju u crkvi sv. Martina. U svojem vjerničkom angažmanu pokreću mnoge inicijative, a osobito ekumenske djelatnosti. Hodočaste evangelicima i zajedno mole. "Zajednica povjerenja" redovito se uključuje u mjesečne ekumenske molitve za mir koje, svaki put u drugoj crkvi, organizira Kršćanski mirovni krug i u molitvene osmine za jedinstvo kršćana. Organizirali su višednevne molitvene susrete s istom nakanom u Mariji Bistrici. Svoje iskustvo

vjere, nadahnuto taizejskim pokretom, prenose mnogim mladima širom domovine. Konkretno pomažu mladima koji žele poći na neki međunarodni i interkonfesionalni molitveni susret koji organizira zajednica iz Taizéa.

U glavnom gradu Hrvatske postoji po matičnim župama desetak taizejskih zajednica, a svaka od njih broji pedesetak mladih vjernika. Okupljaju se jednom tjedno u svojim matičnim župama. Na razini grada sastaju se jednom mjesečno u crkvi sv. Katarine. Zajednički glasno i spontano mole uz duhovnu glazbu i pjesme koje su naučili u Taizéu ili sami skladali ili napisali.

Skupine mladih vjernika, nadahnute duhovnošću Taizéa, postoje i u mnogim drugim hrvatskim gradovima: Splitu, Rijeci, Zadru, Slavonskom Brodu, Đakovu, Belišću..., te u susjednim zemljama: Sarajevu, Novom Sadu itd.

Pokret iz Taizéa raširen je po cijeloj Hrvatskoj. Njegova se popularnost vidi i po tome što svakoga ljeta u više navrata iz Hrvatske ode i više od pedeset autobusa mladih u Taizé. Za vrijeme Domovinskoga rata mladi iz Hrvatske susretali su se u Taizéu s mladim vjernicima iz Grčke i Srpske pravoslavne crkve. Mladi taizeovci u Hrvatskoj prevode dvomjesečni bilten *Pismo iz Taizéa* iz kojega crpe nadahnuća taizejske duhovnosti i smjernice za svoje konkretno djelovanje.

Pokret mladih iz Taizéa ne želi stvarati novu crkvu niti biti nekakav nov pokret ili sljedba unutar kršćanstva. Brat Roger poziva svu svoju braću na ozbiljan religiozan život i konstruktivan dijalog sa svim crkvama i eklezijalnim pokretima u tim crkvama. Pokret Taizéa je kršćanski pokret mladih i za mlade. Ozbiljno uzima njihove poglavito religiozne probleme, ali traži rješenja i u *autonomnim zemaljskim vrednotama* – politici i ekonomici. Na našim prostorima izrastao je i uglavnom djeluje unutar (već postojećih) molitvenih zajednica i vjeronaučnih skupina, naročito srednjoškolske i studentske mladeži. Unatoč svojem naglašenom ekumenizmu, koliko nam je poznato, vrlo je malo nazočan u drugim kršćanskim crkvama i u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Možda razlog tome treba tražiti u prigovoru taizejskom pokretu da je njegov ekumenizam, unatoč činjenici da njegov utemeljitelj dolazi iz evangeličke, kalvinističke crkve, preveć katolički orijentiran (Schaeffer, 1987.).

Pokret fokolara – Djelo Marijino⁸

Djelatnost pokreta mogla bi se globalno svrstati u četiri područja: *Centar Mariapoli*, *Tvrđavice života*, *Centar Jedno* i izdavačka djelatnost kuće *Novi svijet* (Šešo, 1981.:26). Opći

cilj fokolarina, ne samo deklarativno nego i praktično, jest ostvarivanje ljubavi i jedinstva u različitosti – *omnes unum*, jedinstva kao ploda ljubavi i molitve te težnje prema univerzalnom jedinstvu. Fokolarini žele služiti jedinstvu u različitost (*unitas in diversitate* je zacijelo *condicio sine qua non* ekumenskog djelovanja!) i vidjeti kako se u različitosti razvija i raste to jedinstvo. Jedinstvo je također sadržaj i bit njihove duhovnosti.

Cilj svih fokolarskih zajednica jest obnova obitelji, župne zajednice, društva ili simpatizera pokreta te prijatelja svih dobi u duhu evanđeoske ljubavi. To praktično znači da male bazične zajednice moraju “jedna s drugom s Kristom u središtu (usp. Mt.18, 20) davati stvarnu životnu pomoć i ujedno biti u vlastitoj sredini svjedok Boga” (Wittemann, 1974.:85).

Fokolarini njeguju put susreta s Kristom kao središtem života, u osobnom i zajedničkom odnosu s Bogom, preko *Riječi života*, u euharistiji i povezanosti sa službenom, hijerarhijskom Crkvom. Pokret je do sada učinio mnogo unutar Crkve na obnovi konkretnoga religioznog života. Redovito se posvećuju čitanju Sv. pisma, slavljenju sakramenata – naročito euharistije, njeguju svakodnevnu osobnu molitvu i čine konkretna djela kršćanske ljubavi.

Pokret želi ostati i raditi u Crkvi, biti eklezijalan, iako mu se ponekad predbacuje da previše ističe osobno religiozno iskustvo i doživljaj, a zanemara nauku Crkve i neke teološke postavke. To doista može biti točno, jer pokret nije nastao kao plod teološkog umovanja, nego kao izraz konkretne vjerničke ortopraksije.⁹ Kritičari pokreta u Crkvi također naglašavaju da im je nastup dosta šablonski, kao da se sve zbiva u tri poteza: kriza – susret s fokolarinima – rješenje problema i religiozno oduševljenje (Šešo, 1981.:27).

Iz fokolarske zajednice niknula su također i nova crkvena zvanja. Nisu zatvoreni u strogo crkvene i samo religijske okvire i čine puno na širem društvenom planu u svijetu (npr. “pokret za novi svijet” – skupina unutar pokreta) naročito na području medicine, politike, privrede, odgoja i umjetnosti. (Schaffer, 1987.:163).

Još od 1960. godine, dakle i prije Drugog vatikanskog koncila, što za katolički svijet nije bilo uobičajeno, vode ekumenske kontakte i susrete s drugim kršćanskim crkvama: evangeličkim, anglikanskim, pravoslavnim. Ekumenske aktivnosti odvijaju se u njihovu centru *Rocca di Papa*. Unatoč tako važnu angažmanu, njihova apostolska djelatnost je tiha i nenametljiva, samozatajna i često nezapažena.

Česti i dobro organizirani susreti i druženja te razne manifestacije zabavnog karaktera fokolarina omogućuju drugima upoznavanje njihova stila duhovnosti i angažiranog djelovanja.

Iako su fokolari kao pokret nastali u Katoličkoj crkvi i na njezinoj duhovnoj baštini, nisu ostali striktno vezani uz nju. Zbog svojega opredjeljenja za ljubav kao univerzalnu vrednotu, a naročito zbog njezine konkretizacije u svakodnevni život oni su prešli interreligijske i interkonfesionalne granice koje se inače teško prelaze. Takvim djelovanjem, kako sami kažu, pokazuju da se Isus utjelovio u konkretnog čovjeka i konkretno društvo, što svjedoče njegove riječi: "Što god učiniste jednome od moje najmanje braće meni učiniste". Ovakvim radom oni ujedno demantiraju paušalne kritike kršćanstva koje tvrde da je kršćanstvo apstraktno, udaljeno od konkretnog čovjeka i njegovih svakodnevnih problema.

W. Schaeffer u svojoj prosudbi pokreta fokolara kaže da pokret u široj duhovnosti pronalazi mnoge odgovore na osobne životne probleme i na aktualna ekumenska i društvena pitanja. Teži idealu otvorenosti i sposobnosti vođenja dijaloga s društvom s različitim konfesijama i s drugim religijama (Schaeffer, 1987.:163).

Crkva u Hrvata integrirala je djelovanje fokolara kao crkvenog pokreta u svoju sredinu. Još 1960. godine, nešto prije Koncila, započeo je pokret svoje djelovanje po zagrebačkim župama. Župa sv. Marka Križevčanina¹⁰ na Trešnjevci je prva prihvatila stil fokolarske duhovnosti. Naročito su bili popularni osamdesetih, kad su u našu Crkvu unijeli nove impulse i drukčije tonove ekumenizma. U Hrvatsku su rad i stil fokolarske duhovnosti donijeli svećenici koji su bili na (specijalističkim) studijima u inozemstvu, poglavito u Italiji. Nakon II. vatikanskog koncila širi se brže i angažiranije po svim biskupijama naše Crkve. Moglo bi se reći da se koncilске ideje, naročito o apostolatu laika (AA), doista ostvaruju djelovanjem ovog pokreta.

Svoj rad redovito započinju u župi na vjeronauku, ili nekim drugim crkvenim susretima. Kao moto svojega konkretnog mjesečnog djelovanja uzimaju rečenicu iz Evanđelja (tzv. *Riječ života*). Inspirirani tom rečenicom kao snažnom porukom koja ih zbližuje i ujedinjuje, oni nastoje služiti Bogu preko služenja i pomaganja čovjeku. Oni pak koji žele još više i dublje upoznati ovaj stil praktične i društveno angažirane duhovnosti dolaze na susrete posebno organizirane u župi, ili pak na godišnje susrete fokolarina. Na tim susretima obrađuju određenu općeljudsku i vjersku tematiku, a na njih mogu doći svi zainteresirani, jednako kao i članovi. Na susretima im je bitno ostvariti

duhovno jedinstvo vjernika kao preduvjet uspješnoga djelovanja u Crkvi i u društvu. Ako u župi postoji organizirana zajednica fokolarina, onda imaju svoje tjedne molitvene susrete koji im pomažu rasti u vjeri i međusobnoj ljubavi.

Važniji skupovi fokolarina na našem području organizirani su dva puta. Prvi put zbilo se to 5. ožujka 1989. Na tom se skupu okupilo 1 100 sudionika na Šalati u Zagrebu iz svih krajeva ondašnje Jugoslavije: od Slovenije do Makedonije i, kao veliki kuriozitet, čak i iz "ateističke" Albanije. Sudionici su bili različite dobi, zanimanja, nacionalnosti, pa čak i vjerskog i svjetonazorskog opredjeljenja (Djelo Marijino, 1989.:8).

Drugi put je bilo u srpnju 1991. U Križevcima se okupilo nekoliko tisuća fokolarina na četverodnevnom susretu. Bilo je to u vrijeme rata, vrijeme koje traži iznimne napore i hrabrost koja graniči sa žrtvom života. Brojni društveni konflikti i problemi nagomilavani u vrijeme bivšega režima svoju su kulminaciju doživjeli u krvavom ratu protiv Hrvatske. Ponavlja se, dakle, situacija slična onoj prije 50 godina u kojoj je i nastao pokret fokolara. To je situacija vrlo slična onoj koja je izazvala Chiaru i njezine prijateljice da nešto učine za najugroženije žrtve ratnoga vihora. Isti je motiv okupio i ovoga puta fokolarine da bi zajednički djelovali i djelatno pomagali najugroženijim žrtvama rata: prognanicima, izbjeglicama, stradalnicima, silovanim ženama, djeci...

Sudionik toga susreta S. Ditinger ističe da je taj "susret u ratu povezo ljude iz različitih krajeva sada već novih država. Duhovna misao Chiare, koju nam je poslala: ljubiti one najmanje, povezala nas je još više u jednu obitelj, obitelj koja ima otvoreno srce za sve boli koje su doživljavali ljudi oko nas" (Ditinger, 1991.:21).

Fokolarini redovito (svakodnevno) čitaju Bibliju, njeguju osobnu svagdašnju molitvu i slave euharistiju. Časopis *Novi svijet* koji izdaju te knjige Chiare Lubich pospešuju uspostavljenom zajedništvu među fokolarinima širom svijeta. To je ujedno vrlo dobra mogućnost da ih upoznaju i drugi koji žele. Svoja uvjerenja nastoje širiti također modernom glazbom, suvremenim plesom i organiziranim koncertima.

Pojedinci ili čak cijele fokolarske zajednice žele se djelatno uključiti u rad župe. U njihovim nastupima nema ništa agresivnog ili isključivog. Ne žele se isticati, nego u skrovitosti samozatajno djelovati. Pojedini članovi, a posebno male zajednice vrlo su angažirani na karitativnom planu, pomažući ugroženim obiteljima, siromašnima, napuštenima, odbačenima, prognanicima i izbjeglicama...

U našoj Crkvi oni još nisu realizirali svoje mogućnosti kao u nekim drugim zemljama zapadnog demokratskog svijeta. No, svojom su duhovnošću, ekumenskom i interkonfesionalnom djelatnošću, angažmanom i karitativnom zauzetošću dali duhovni pečat djelovanju pokoncilskih laičkih pokreta u Crkvi i laičkim gibanjima na našim prostorima.

Karizmatička obnova

Karizmatička duhovna gibanja javila su se najprije koncem prošloga stoljeća u protestantsko-anglikanskom religijskom ozračju Amerike. "Pravo javnosti" u Katoličkoj crkvi dobila su tek koncem šezdesetih godina. Zapravo, karizmatička se gibanja još uvijek događaju "na rubovima" (institucionalne) Crkve, ali se i jasno vide težnje da se preko molitvenih karizmatičkih grupa reevangelizira cjelokupna Crkva.

Prva veća karizmatička, odnosno "duhovna" iskustva u Katoličkoj crkvi u novije vrijeme imali su profesori (laici) i studenti katoličkog sveučilišta Duquesna u Pittsburgu za blagdan Duhova 1967. godine. Profesori laici tog sveučilišta, naime, odlaze na jedan kongres Kursilja na kojemu su se susreli s knjigom pentekostalnoga pastora Davida Wilkersona *Križ i bodež*¹¹. Čitajući tu knjigu, osjetili su da je Wilkerson doživio iskustvo Duha Svetoga. Pročitavši još jednu pentekostalnu knjigu (*Ovi govore različitim jezicima*) i sami su u molitvi i polaganju ruku jednih na druge zaželjeli doći do sličnog iskustva. Tako su započeli (karizmatički) molitveni susreti.

Taj doživljaj cjelovite i korjenite promjene života brzo se proširio i po drugim katoličkim sveučilištima SAD-a, potom među pripadnicima hijerarhije, svećenicima, redovnicama i redovnicima te po mnogobrojnim župama. Temeljito i kritički ispitavši te događaje, američki su biskupi izrekli svoj pravorijek ističući da je riječ o pravoj dubinskoj obnovi i naroda i pastoralnih djelatnika. Na taj način vrata za širenje duhovskog, karizmatičkog pokreta su (i) u Katoličkoj crkvi bila širom otvorena.

Mnogi do tada samo formalni članovi Crkve postali su njezini osvjedočeni vjernici, mnogi religijski indiferentisti počeli su se živo zanimati za življeno vjerničko iskustvo, a ne mali broj praktičnih nevjernika i agnostika počeo je živo vjerovati i angažirano, ali ne i fanatično, nametljivo svjedočiti svoje novo religiozno iskustvo.

Duhovska, molitvena i karizmatička gibanja iz Crkve u Americi vrlo brzo su se prenijela i u europske zemlje. Godine 1973. održan je u Grottaferrati kraj Rima sastanak predstavnika katoličkih molitvenih zajednica iz pedeset ze-

malja. Osam godina kasnije (1981.) u Rimu su se skupili predstavnici iz 94 zemlje, a među njima i iz Hrvatske. (Za osam godina broj zemalja u kojima su djelovale molitvene i karizmatske grupe gotovo se udvostručio).

Duhovska, karizmatska gibanja u Crkvi odobrio je prvi (po)koncilski papa Pavao VI. Na blagdan Duhova 1975. riječima: "Zajedno s cijelom Crkvom vi težite za *autentičnom katoličkom obnovom* (istaknuo S. T) u Duhu Svetomu. Sretni smo jer vidimo znakove te obnove: ljubav prema molitvi, kontemplaciji, prema slavljenju Boga, prihvaćanju darova Duha Svetoga, intenzivnije čitanje Biblije. Znamo da i vi svoja srca otvarate za pomirenje s Bogom i sa svojom braćom."

Drugom prigodom, za vrijeme rimskog susreta predstavnika karizmatičkih pokreta (1981.) sadašnji papa Ivan Pavao II. je rekao: "Pavao VI. nazvao je duhovski pokret šansom za obnovu Crkve i svijeta. Šest godina nakon onoga kongresa ta se misao i obistinila. Crkva je uočila plodove vaše ljubavi prema Božjoj riječi. S osobitom radošću ustanovili smo kako su voditelji ove obnove predočili još cjelovitije viđenje Crkve..." (prema Sullivan, 1986.:165.)

Karizmatičku obnovu se u javnosti često uspoređivalo s Isusovim pokretom koji je nastao u drugoj polovici 60-ih godina u Americi. Nastali su u isto vrijeme i rasli u potpuno urbaniziranoj i sekulariziranoj sredini. Oba odgovaraju istim potrebama i snažno su obilježena reakcijama kontrakulture - "u nesnosnom svijetu kulture, prevladavajući mahovitost kritičizma i kontestacije, koja je vladala od 1960. do 1968., u potrazi za nutarnjim životom i nutarnjim iskustvom, ili ukratko devalvirajući 'imanje' u korist 'bitka', odnosno korisno u korist nezaslužena (*gratuit*)" (Laurentin, 1979.:186).

Pripadnici karizmatičkog pokreta u svijetu uglavnom dolaze iz redova intelektualaca, srednjeg građanskog statusa, rukovoditelja industrijskih poduzeća i činovništva. Unatoč svojem relativno brzom rastu i širenju, pokret se izričito elitistički ustrojio (Seguy, 1973.:82). "Karizmatičari su obično osobe istančane kulture, visoke naobrazbe, do kraja urbanizirani, pa među njima nema seljaka i radnika. I katolički duhovni pokret se začeo na teološkim učilištima i zahvatio najprije njihove predavače i studente, dakle izabrane pojedince koji se nalaze na samom vrhu društvene i obrazovne ljestvice. To je, međutim, po sebi razumljivo jer se ova suvremena obnova mističkih tradicija nije ni mogla drukčije obaviti osim u ozračju malih, intimnih i elitnih skupina kršćana." (Jukić, 1991.:132).

Najbolji način upoznavanja s karizmatičkom obnovom svakako je sudjelovanje na "seminarima obnove u

Duhu". Takvi seminari održavaju se u župama sedam tjedana ili pak u nekim drugim (crkvenim) prostorima u skraćenom, ali vrlo intenzivnom seminaru u četiri dana. Vodi ih obično ekipa religiozno iskusnih i teološki osposobljenih voditelja. Na seminaru se govori o smislu života, o zlu u svijetu, o Kristu koji spašava. Nakon sakramenta pomirenja (ispovijedi) slijedi molitva za unutarnje ozdravljenje, predanje Kristu, obnova (svjesno prihvaćanje) sakramenata i molitva za darove Duha. Sve je to protkano molitvom, (kršćanskom) meditacijom, veličanjem i slavljenjem Boga, pjesmom i klicanjem. U molitvi karizmatika sudjeluje čitavo tijelo: uzdignute ruke prema gore, raširene ruke, zažareni pogled, sklopljene ruke, pognuto tijelo, klečanje na tlu, prostiranje na tlo (prostracija), meditativni položaji tijela (kao u vježbama joge) itd. Molitve su uglavnom hvalbene, spontane, naravne, slobodno formulirane i bez propisanih ritualnih obrazaca.

Jedno od temeljnih obilježja karizmatičkog pokreta svakako je stvaranje molitvenih zajednica. Glad za molitvom i iskustvenim doživljavanjem Boga u ovim se zajednicama može vrlo lako primijetiti. A baš molitva, "najuniverzalnija od svih religioznih kategorija... izražava religiju upravo u njezinu tražiteljskom nemiru" (Jukić, 1991.:134). Naime, molitva je samo "sredstvo", "put" kojim se dolazi u susret i komunikaciju s Transcendentnim. Molitva karizmatika je naglašeno osobna. Karizmatici će vrlo često, govoreći o svojim traženjima i o svojem religioznom iskustvu, citirati sv. Augustina: "Stvorio si me za sebe, Gospodine, i nemirno je srce moje dok u tebi ne otpočine" ili reći da se Boga mora najprije naći da bi ga se još više tražilo.

Da je u karizmatičkoj obnovi riječ o autentičnom religioznom događanju, a ne o ljudskoj potrebi za ideliziranim zajedništvom, Jukić (1991.:132-133) navodi najvažnije vjerske radnje, teme i pojmove u duhovsokom pokretu. To su: molitva, govor u jezicima (glosolalija), čudesna ozdravljenja, proroštva, istjerivanje đavla (egzorcizam), vjerski zanos, mistična nadahnuća, meditacija, ekstatički zazivi i stanja, duhovni preporod, smisao za grijeh, pokoru i post.

Broj karizmatičkih molitvenih zajednica u Katoličkoj crkvi procjenjuje se na jedan milijun (Schlitz-Berndt, 1986.:104), a katoličkih karizmatika na 20 milijuna (Baumert, 1988.:59). Gotovo u svim većim gradovima u svijetu nalazi se neka karizmatička zajednica ili molitvena grupa, a u svakoj zemlji u kojoj su karizmatici nazočni postoji nacionalna koordinacijska "službena grupa". Međunarodni savjet karizmatičke obnove ima svoj mali ured u Rimu,

broji deset članova koji se brinu o međunarodnim, crkvenim i ekumenskim kontaktima.

Molitveni sastanci u grupama održavaju se jednom tjedno, bez određenih pravila. Gotovo svaki molitveni susret počinje čitanjem nekog teksta iz Biblije, nakon kojega slijedi kratko razmatranje, odnosno meditacija nad tim tekstom, a zatim počinje spontana, osobna, glasna molitva, klicanja, uzdasi, zazivi, pjesma... Članovi grupe vrlo često mole za pojedinog člana, ako zatraži da se za njega posebno moli, na taj način da polažu ruke na dotičnog pojedinca. Ponekad dolazi do tzv. krštenja u Duhu Svetomu, do proricanja, svjedočenja, i govora u jezicima (glosolalija). Grupa nastoji postići "jačanje, obnovu vjere" preko svjedočenja božjih djela u vlastitom životu, participiranjem u vjeri drugih članova i po doživljaju Božje blizine u zajednici okupljenoj u njegovo ime. Prigovori i kritike unutar Crkve karizmatičkom pokretu stižu i od "tradicionalista" i od "progresista". "Tradicionalisti" se boje svih "novotarija", "karizmatičara" naročito, zbog opasnosti spektakularnog emocionalizma, ekumenskih (ili čak sinkretističkih religijskih) brzopletosti, manipuliranja osobama ili grupama, uspostavljanja "karizmatičke" hijerarhije i promicanja štetnog elitizma. "Progresisti" se boje da obnova ne otupi oštricu istine, ne uspava ih ili ne uljulja svoje pripadnike u zadovoljstvo postojećim stanjem. Znanstvenici pak sve pokušavaju objasniti psihološkim, društvenim i vremenskim uvjetovanostima (Šešo, 1981.:28).

Od samih početaka katolički pentekostalni pokret, unatoč napetostima između institucionalne Crkve i "nositelja karizmatičkih službi" koje nisu malene, a koje su inače dobro poznate u odnošajima između karizme i institucije, produbljuje svoju lojalnost, privrženost i odanost institucionalnoj Crkvi. S druge pak strane (McGuire, 1987.) primjećuje se i puno veća fleksibilnost i elastičnost (institucionalne) Crkve koja postaje svjesnom da u suvremenom i religijski pluralističkom svijetu nema više ekskluzivnu moć kao "jedina Crkva", kao što je to bio slučaj u prošlosti. Karizmatici nikako ne žele biti institucija niti konkurencija (službenoj) instituciji. Oni svojom osobnom, intenzivnom i vrlo dinamičnom duhovnošću žele iznutra i u potpunosti preobraziti kršćanstvo, uključivši i instituciju. Ne žele biti niti organizacija poput drugih organizacija u Crkvi kao što su, primjerice, crkveni redovi. Stoga se lako i "uklapaju" u sve druge organizacije i redove i kažu da će kao pokret nestati kad cijela Crkva bude obnovljena i preporođena. Razumljivo je, dakle, njihovo ostajanje uz instituciju. Ona se može preporoditi i obnoviti samo iznutra, a ne time da je se odbaci i napusti.

Laurentin (1979.:27) primjećuje: “Skład između karizmatičke obnove i institucije očituje se do paradoksa. Dok su konfesije najotpornije prema institucionalizaciji (evangelici, metodisti, baptisti) ostale nepropusne prema neopentekostalizmu, dotle je on procvao u najjače institucionaliziranim skupinama – episkopalaca, luterana i prezbiterijanaca. A najbrže se proširio i najbolji prijam imao u Katoličkoj crkvi – najmasovnijoj i za koju se moglo očekivati da će biti najalergičnija prema pentekostalnoj struji. Upravo su u Rimskoj crkvi pentekostanci najprivrženiji svojoj Crkvi, duboko i iskreno”.

Doista se mora primijetiti da karizmatički pokret u Katoličkoj crkvi nije naišao ni na kakav *službeni* otpor ili neprihvatanje. On se, štoviše, pokazao jakom i neočekivanom podrškom Crkvi u vremenu kad je kontenzija (šezdesetih) drmala njezinim temeljima. No, nije nam u ovom kratkom i sociografskom prikazu karizmatičkog pokreta cilj ulaziti u svu kompleksnost odnošaja između karizme i institucije, odnosno između karizmatičkih gibanja u Crkvi i njezina institucionalnog ili hijerarhijskog dijela, nego samo reći da takve napetosti postoje, da su razumljive pa i plodonosne.

Recimo i to da je, prema katoličkom nauku koji pripadnici karizmatičkog pokreta naročito akceptiraju, svaki kršćanin vjernik, zapravo karizmatik. Naime, ovdje se karizma shvaća kao (*charis* – milost) *milost*, a ona je već na krštenju dana svakom vjerniku. Riječ je samo o tome da se upravo posvećivanjem i prihvaćanjem krštenja prihvaćaju i (milosti) darovi, karizme koje su vjernicima tim sakramentom dane (kao pasivni religiozni čin), ali koje nisu djelatne jer ih vjernici svojim osobnim i svjesnim prihvaćanjem (aktivni religiozni čin) nisu takvima učinili. Karizme se, dakle, shvaćaju potpuno skripturistički, kao darovi milosti za obavljanje određene službe u zajednici. Karizma, prema shvaćanju katoličkih karizmatika, nije nika-ko samo osobina ili vlastitost i – “privilegij” – samo nekih članova nego *dar* svakom vjerniku, članu Božjeg naroda (ne samo hijerarhiji!) koji osobno prihvati i vjerodostojno živi svoju vjeru. Štoviše, cjelokupan karizmatički pokret i njegovi članovi željeli bi postati “proročki narod Božji”. (U Bibliji, na koju se vrlo često pozivaju, stoji: “*O kad bi sav narod postao prorok*”, Br 11, 29).

Pripadnici karizmatičkog pokreta doista su veliki i pravi (Bogo)tražitelji, željni živog i autentičnog religioznog iskustva. Molitvene grupe koje obično stvaraju upravo su znak tog velikog traženja i žeđi za Transcendentnim. Molitva, naime, upravo izražava onaj *tražiteljski moment* u religiji jer se (redovito ili samo!) predanošću i molitvom

dolazi do vjerničkog iskustva. Parafrazirajući Evanđelje, naime, moglo bi se reći, drže pripadnici karizmatičkog pokreta, da vjerničko iskustvo doživljavaju samo “oni koji kucaju” (ustrajno i usrdno mole) i (samo) “oni koji traže nalaze”. Kamen spoticanja u karizmatičkoj obnovi svakako je povezan sa subjektivnim (ili još preciznije rečeno subjektivističkim) shvaćanjem religioznog iskustva. Odatle i proizlaze ne male nesuglasice i nesporazumi s oficijelnim učenjem i teološkom doktrinom. Pravi korektiv u tom pitanju jest karizmatičko uvjerenje i praksa podčinjavanja sudu zajednice, odnosno Crkve. “Dar razlikovanja duhova”, stoga, ima iznimno važno mjesto u zajednici.

Može se opravdano reći da je karizmatička obnova vrlo dinamičan proces, fluidan i “neuhvatljiv”. On u sebi ima većinu obilježja suvremene religioznosti: emocionalnosti, zajedništva, slobodnog pripadanja grupi, osobnog (subjektivnog) religioznog iskustva... Mogu se ipak izdvojiti četiri bitna obilježja karizmatičkog pokreta:

a) vjerovanje da je Božja snaga (sila, moć) direktan dar Božji običnim ljudima (darovi Duha Svetoga);

b) članovima je dano (ili imaju moć) vidjeti važnost, značenje vjere u svakodnevnom životu, a molitvene zajednice (grupe, kolektivno iskustvo!) imaju iskustvo snage koja služi kao temelj razmišljanja i razmišljanja moralnih normi;

c) ova snaga ima jako *iskustveno* obilježje (na kojemu se jako inzistira);

d) sva ta vjerovanja i iskustva u funkciji su okupljanja članova da budu zajednica vjernika - zajednica koja to dvoje (vjerovanja i iskustva!) “proizvodi” i ujedno je produkt te snage.

U našoj su se Crkvi prva takva duhovska iskustva pojavila 1975. godine. Karizmatički pokret *sensu stricto* u našoj Crkvi nije uhvatio dubljeg korijenja. Od samih početaka postojao je (kod hijerarhijskog dijela Crkve) jak otpor ovakvom doživljavanju vjere. Bio je i vrlo nazočan strah od individualizma, elitizma i podijeljenosti vjernika. Stoga su pojedinci sudjelovali negdje u inozemstvu karizmatičkim skupovima i nastojali to vjerničko oduševljenje prenijeti u svoja okružja (Ivančić, 1981.:248).

Redoviti seminari karizmatičke obnove održavaju se danas jedanput godišnje samo u franjevačkom samostanu na Poljudu u Splitu. Voditelji i organizatori seminara su veliki pobornici karizmatičke obnove na našim prostorima prof. na teologiji u Splitu dr. Josip Marcelić i župnik u Jelsi na Hvaru don Božidar Medvid. Na pojedine seminare u Splitu dolazili su i poznati svjetski karizmatici: Emilien Tardif, p. Dario Betancour, sestra Bruges... Na tim bi se se-

minarima okupilo i po nekoliko tisuća vjernika iz svih biskupija i krajeva naše domovine, što je očiti znak vjerničkog okupljanja i težnji za osobnim doživljavanjem vjere. U počecima djelovanja Seminara za osnovno kršćansko iskustvo postojala je uska suradnja između voditelja i organizatora Seminara obnove u Duhu i voditelja i pripadnika Seminara za evangelizaciju Crkve. Mnogobrojna, uglavnom studentska ili akademska mladež često je prisustvovala i jednom i drugom seminaru. Po svojim metodama rada, vjerničkog iskustva, spontanih glasnih molitava, "karizmatičkih" pjesama i uopće opažajnog, pojavnog momenta u liturgiji i obredima polaganja ruku i obnovi sakramenta, teško je razlikovati jedne od drugih. Možda je samo (razumljiv) oprez razlogom da se i jedan i drugi seminar ne zovu istim imenom.

Na našim prostorima postoje dvije skupine karizmatičkog tipa. Jedna je u Jelsi koju vodi (sada umirovljeni) župnik don Božidar Medvid, a druga u Splitu koju vodi dr. Marcelić. U Jelsi se u toj skupini realizirala i izdavačka djelatnost: *Obnova u Duhu* i *Duh i voda*, koja preko pisane riječi i izdavanjem karizmatičkih djela pomaže vjernicima u upoznavanja karizmatičke obnove i iskustvenoga, angažiranog vjerničkog djelovanja. Skupine se sastaju jednom tjedno na molitvene sastanke, a na njihovim pripadnicima zapaža se jaka iskustvena dimenzija vjerničkog doživljavanja Božje nazočnosti u svagdašnjem životu, potreba za svagdašnjim čitanjem Svetoga pisma, osobnim, glasnim i spontanim molitvama. Već je rečeno da se karizmatička obnova na našim prostorima nije značajnije ukorijenila, barem ne nominalno, ali treba istaknuti da je ona snažno intenzivirala duhovni život u svim drugim eklezijalnim pokretima. Naročito u molitvenim zajednicama i seminarima za evangelizaciju Crkve, odnosno Molitvenoj zajednici MIR.

Karizmatička obnova je tipičan primjer eklezijalnog gibanja, odnosno pokreta koji rehabilitira autentično religijske momente vjerničkoga života i nije mu niti najmanje stalo do promjene eklezijalnih ili političkih struktura. One će se već, pretpostavljaju, promjenom duhovne klime same promijeniti. U tome su potpuno identični postmodernoj kulturi i trendu mladih koji drže da će se promjenom individualne svijesti promijeniti i globalne strukture svijeta. Ili, još preciznije kazano, njih ideologija politika (i eklezijalna i svjetovna) jednostavno ne zanimaju. Svojim akceptiranjem religijskog iskustva i neposrednog, osobnog religijskog doživljaja (*face to face!*), umnogome su slični mnogim sličnim traženjima u drugim kršćanskim crkvama, crkvenim zajednicama i denominacijama. Stoga lako stupaju s

njima u “dijalog ljubavi” i ekumenske kontakte. Svojim nadasve gipkim ustrojstvom lako se integriraju u sve postojeće ne samo eklezijalne nego i društvene “strukture”. Kako im je stalo ponajprije do *intenziviranja* duhovnoga života, to se u svim “strukturama” može lako i postići, jer duhovni život nikada nije toliko intenzivan da se ne bi još jače mogao intenzivirati. “*Boga doista treba prije naći da bi ga se još više tražilo*” – reći će sa sv. Augustinom – svaki iole iskusniji vjernik karizmatičkog pokreta.

Zaključne napomene

Iskustvena dimenzija religije i religioznosti koja određuje cjelovit život pripadnika novih (laičkih) eklezijalnih gibanja i pokreta poglavito je važna u religijskim obnovama, buđenjima, gibanjima, pokretima, *revivalima* ... Na osobit način pokreti, gibanja vjernika u Crkvi počeli su živjeti naročito nakon Drugoga vatikanskog koncila i traju sve do naših dana.

Na prethodnim smo stranicama, uz opće naznake i obilježja eklezijalnih pokreta, panoramski prikazali djelatnost, ekumensku otvorenost i angažman Pokreta mladih iz Taizéa, Pokreta fokolara Djela Marijina i Karizmatičke obnove. Sva tri pokreta su gotovo paradigmatičan primjer otvorenosti i zauzetog ekumenskog djelovanja. Štoviše, Pokret mladih iz Taizéa niknuo je na na tlu evangeličkog kršćanstva, ali se snažno ukorijenio i u Katoličkoj crkvi. Uzme li se u obzir i činjenicu da je na tlu evangeličkog kršćanstva nastao i pentekostalni i neopentekostalni pokret, moglo bi se reći da je i pokret katoličke karizmatičke obnove, *sui generis*, treća grana kršćanske karizmatičke obnove u Duhu. Pokret fokolara – Djela Marijina, iako je nastao u katoličkom okružju, relativno je brzo prešao konfesionalne granice katoličanstva. U ovim je pokretima, kad je o njihovu ekumenizmu riječ, ponajprije riječ o trajnim, neformalnim i slobodnim susretima sa sličnim uvjerenim angažiranim i zauzetim pripadnicima drugih kršćanskih konfesija. Riječ je ponajprije o kontinuiranim i postupnim iskrenim susretima u kojima se uvjereni vjernici različitih kršćanskih konfesija neformalno susreću, ne osvrćući se na doktrinarne razlike i oficijelne susrete hijerarha ili službenika svojih crkava ili denominacija. Susreti se mogu kretati u vrlo široku rasponu teme: od zajedničkih spontanih glasno izrečenih molitava, preko karitativnih djelatnosti, večeri kršćanski inspirirane poezije i pjesme do zajedničkih izdavačkih djelatnosti i trajnih međusobnih prijateljstava. Vrlo gibak, nehijerarhiziran i promjenljiv ustroj malih grupa i zajednica pritom uvelike olakšava komunikaci-

ju i kontakte. Razumije se da pritom može doći i do prelaska iz jednog pokreta u drugi ili jedne konfesije u drugu. No, u iskrenim i ekumenski otvorenim susretima uglavnom se pazi da ne bi dolazilo do, religiološki rečeno, "otimanja ovaca".

Pripadnici novih eklezijalnih pokreta su doista ljudi koji pitanja *smisla osobnoga života i (vlastite) konačne egzistencije* uzimaju krajnje ozbiljno. Odgovore na tako radikalno postavljena iskonska pitanja egzistencije pronalaze u vjeri. I to ne u tradicionalnu pripadanju religijskoj instituciji ili nekoj vjerskoj zajednici, nego u osobnom (neposrednom) religioznom iskustvu. Iz toga zapravo i proizlazi jedno od bitnih obilježja religije i religioznosti pripadnika novih eklezijalnih pokreta. Naime, ako je primarno neposredno, osobno vjerničko iskustvo, onda je značenje institucije i posrednika sekundarne važnosti. Stoga su i pripadnici novih eklezijalnih pokreta slabo ili nikako hijerarhijski ustrojeni, ljudi neposredni, skromni, predani i intenzivnoj kontemplativnoj religioznosti i pomaganju bližnjima, dijalogu života, *odnosno ljubavi* s drugim kršćanskim konfesijama, religijama i svijetom.

Na prostorima Katoličke crkve u Hrvata zauzetije djelovanje pripadnika novih eklezijalnih pokreta javlja se koncem 60-ih i u sedamdesetim godinama. Taj osobni vjernički *revival* traje do naših dana i ne pokazuje nikakve "znakove umora". Štoviše, opravdano je zaključiti da je njihovo djelovanje u proteklim desetljećima postalo još otvorenije, angažiranije, temeljitije i zrelije.

Za početno djelovanje pripadnika novih eklezijalnih pokreta na našim prostorima čini se važnim istaknuti dva čimbenika. Prvi je društveni - određeno popuštanje represivnih stega ondašnjega komunističkoga režima prema religiji i Crkvi i njegovo relativno otvaranje prema zapadnim demokratskim društvima. To je pak omogućilo da u tom vremenskom razdoblju neki eklezijalni pokreti, koji su u tim društvima bili već čvrsto ukorijenjeni budu "uvezeni" i na naše prostore. Drugi je čimbenik - eklezijalni: događaj Drugoga vatikanskog koncila i otvaranje Crkve suvremenom svijetu (*aggiornamento*). Uspostava *dijaloga Crkve sa svijetom* i njezino otvaranje svijetu (*Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu Gaudium et spes*), poglavito *dijalog s drugim kršćanskim crkvama (Dekret o ekumenizmu Unitatis redintegratio)* te *Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama Nostrae aetate* i *Dekret o apostolatu laika (Apostolicam actuositatem)* uvelike su nadahnuli angažirano i zauzeto djelovanje i okupljanje laika u novim eklezijalnim pokretima.

Na globalnom pak planu treba svakako spomenuti promjenu religijsko-religiozne situacije koncem šezdesetih na ovamo. Tih se godina, naime, uz svu složenost i porast fenomena sekularizacije, i na svjetovnom planu i u teologiji (“teologija mrtvoga Boga”) i crkvenim institucijama (kontestacija), na scenu ponovno vraća religija. Štoviše, postaje pravi “hit” među studentskom mladeži i mladima uopće. Na globalnom (religijskom) planu to se očitovalo naročito u “religijama mladih”, “novim religijskim pokretima”, “Isusovu pokretu” ... itd. U Crkvi se u to vrijeme budi i nastaje karizmatički pokret koji snažno akceptira autentično religijsko-religioznu obnovu, a ranije nastali eklezijalni pokreti Koncilom doživljavaju novi polet i impulse. I to ne samo na planu *dijaloga* s drugim kršćanskim crkvama nego i na planu otvorenosti prema nekršćanskim religijama i svijetu. Osim toga, u Katoličku crkvu integriraju se pokreti koji izvorno nisu nastali na njezinoj religijsko-duhovnoj baštini: primjerice Pokret mladih iz Taizéa.

Ni od koga predviđeni (postmoderni) religijski *revival*, od kasnih šezdesetih naovamo, pojavljuje se i kao određeno razočaranje slatkorječivim, neuspjelim i nerealiziranim obećanjima i mitovima modernosti. Poglavitito kao *kriza vjere u razum, pozitivistički orijentiranu znanost, društveni linearni progres i participativnu demokraciju*. Sve ono čemu se pridaju religijska svojstva (vjera!), a nije religija – razočarava.

Pripadnici novih eklezijalnih pokreta, rečeno je, su (ali ne ekskluzivistički shvaćeno) laici. Inzistiraju na afektivnim elementima, emotivnosti, komunitarnom življenju i *poglavitito na osobnom religioznom iskustvu*. Njihovo vjersko osvjedočenje, odnosno vlastito iskustvo vjere, određuje sve druge dimenzije njihova ne samo religijsko-religioznoga nego i integralnoga života. Naročito akceptiranje zajednice i zajedništva (komunitarnog življenja) u novim eklezijalnim pokretima ne daje pravo zaključiti da je u njima riječ o traženju idealiziranog zajedništva. Riječ je ponajprije o (zajedničkom) traganju za doživljajem religioznoga iskustva. U malim primarnim grupama osjeća se puno dinamizma, neopterećenosti institucionalizmom, religioznog zanosa, težnje za potpunim prevladavanjem između religije i života. To se vrlo dinamično ostvaruje, od spontane glasno izrečene molitve, organiziranja obreda i liturgije, zajedničke ekumenske molitve i pjevanja do većih karitativnih i pastoralnih angažmana. Te žive i dinamične grupe u sociološkom su smislu “subordinirane zajednici, neopterećene bilo kakvim institucionalizmom” i stoga vrlo “operativne” i učinkovite u svojem djelovanju. Male grupe karakteriziraju emocionalne veze¹² između pojedinih člano-

va. Kontakt među članovima je neposredan i podrazumijeva osobni odnos. Svaki pojedinac ima mogućnost za osobni angažman. Ove male grupe, unutar pojedinih pokreta doista su staništa osobne i skupne zauzetosti u vjerničkom svagdašnjem životu. Vrlo često same sebi određuju ciljeve: produbljivanje vjere, karitativna djelatnost, susreti s drugim (sličnim) kršćanskim grupama, društveno djelovanje ...

Razumije se, pak, da se kod nekih pripadnika suvremenih eklezijalnih pokreta ne može sasvim osporiti mogućnost i traženje onoga što druženje u primarnoj društvenoj zajednici pruža: osjećaj zaštićenosti, sigurnosti, zajedništvo i druženje sa grupom istomišljenika ... ali moment religioznoga, odnosno traženje (zajedničkog) religioznog iskustva i vjernički angažman *iz potpuno religiozne motivacije* zacijelo je prevladavajući u većine pripadnika novih eklezijalnih pokreta.

Kao i na drugim područjima svojega društvenoga djelovanja, i na religijskom čovjek slobodno traži svoju grupu u kojoj će svjesno s drugim istomišljenicima tražiti i realizirati svoje putove vjere. Te su grupe znak pluralizma putova u kojima združeni pojedinci djelotvorno nastoje živjeti svoje kršćanstvo. Svoje djelovanje i svoj angažman u Crkvi i u svijetu ponajprije ostvaruju skupnim djelovanjem. Egzistiraju i djeluju na načelima i zakonitostima većih ili manjih (primarnih) grupa.

Većina eklezijalnih pokreta nastaje iz vjerničke "baze", ali ne i bez svećenika i odvojeno od hijerarhijskog dijela Crkve. Nemaju čvrstu strukturu, nisu se ustrojili kao organizacije ili udruge, nisu "utvrđeni" nikakvim zakonskim formama niti su ustanovljeni nekim aktom ili željom crkvene hijerarhije. Štoviše, postojala je i postoji određena napetost između tradicionalnog načina pastoriziranja vjernika u župama i novih eklezijalnih pokreta koji su pridonosili i pridonose stvaranju *novog mentaliteta* vjerničke nažočnosti u svijetu.

Gotovo kod svih pripadnika novih eklezijalnih pokreta osjeća se pojačan interes za autentično religiozna pitanja: naročito naglašavanje *osobnoga religioznoga iskustva*, *pitanje cjelovitog smisla ljudskog življenja*, *naglašavanje kontemplativno-mističnih momenata duhovnoga života*, *kristocentričnost i eklezijalnost*, *naglašavanje darova Duh*, *pojačan interes za Biblijom*, *spontana molitva*, *ne strogo strukturirani liturgijski obred*, *povratak živim iskustvima prve Crkve*, *crkvenim ocima* ... Sve to pak zajedno pridonosi autentičnoj obnovi i promjeni mentaliteta vjerničkoga života. A autentična obnova i povratak izvorima je *condicio sine qua non!* svakog ekumenskog gibanja. Budući pak da su slični momenti obnove, povratka izvorima, traženja vjerničkoga iskustva na-

glašeni i u drugim kršćanskim crkvama i crkvenim zajednicama, lako je pronaći zajednička obilježja i ono što je vezano uz zajedničku baštinu svih kršćana. Razumije se da je pritom važno naglasiti ono što povezuje sve kršćane, a ne ono što ih razjedinjuje i dijeli. Važna je dakle *ortopraksija*, odnosno vjerodostojnost kršćanskoga svagdašnjeg života, a ne *ortodoksija*, doktrinarna pravovjernost i *objektivnost dogmatskog* učenja. Put, odnosno *dijalog ljubavi*, u ovom smislu prethodi, odnosno pripravlja put *dijalogu istine*. To je ujedno put koji najviše pridonosi promjeni mentaliteta među samim kršćanima. Pripadnici novih eklezijalnih pokreta na toj promjeni su svakako najzauzetiji djelatnici. Budući pak da je vrijeme deklarativnog i katedarskog ekumenizma prošlo, promjena mentaliteta među samim kršćanima ostaje jedini put utemeljenog nadanja da će ekumenizam i na našim prostorima djelatno zaživjeti. Zbog složenosti povijesno-kulturnih i društveno eklezijalnih okolnosti naših prostora to pak nije samo unutarkršćansko i religijsko pitanje nego i pitanje kulturno-civilizacijskog življenja.

BILJEŠKE

- ¹ Spominjemo samo neke istaknutije: "Sinaxis" u Rijeci, "Palma", "Jordan", "Frankopanska" u Zagrebu, "Zajednica" u Ježevu, Skupina mladih u crkvi sv. Filipa u Splitu, karizmatičko-duhovske molitvene skupine u Jelsi, po mnogim mjestima Hercegovine, itd.
- ² Sam pridjev eklezijalni upućuje nas na to da je riječ o unutarcrkvenim pokretima. Eklezijalni pokret uvijek smjera obnovi, promjeni, poboljšanju određenog stanja, "promjeni naglaska"... Eklezijalni pokret, uz obvezatnu poslušnost crkvenom autoritetu, uvijek ostaje unutar crkvenih okvira. To je zapravo nuždan uvjet da bi neki pokret bio eklezijalan. Stoljeća burne povijesti Crkve zorno su posvjedočila da je kroz cijelu njezinu dvotisućljetnu povijest bilo različitih gibanja, pokreta, obnova, reforma...
- ³ Iako riječ pokret u našem jeziku više odgovara svjetovnom i političkom kontekstu negoli eklezijalnim (po)koncilskim gibanjima i previranjima, služimo se njome u nedostatku boljega i primjerenijega termina da bismo označili suvremena laička eklezijalna kretanja i tendencije. O suvremenim eklezijalnim pokretima govorimo više s tendencijom razumijevanja eklezijalnih gibanja i dinamizma pokoncilskih previranja u Crkvi negoli s "pokretom" u konvencionalnom sociološkom poimanju toga termina.
- ⁴ Na počecima konstituiranja i djelovanja ovog pokreta, kako to i inače biva s nastajanjem sličnih pokreta, kongregacija ili redova u crkvi, stoji jaka karizmatička, na religijskom planu *proročka* osoba - brat Roger (Roger Schutz-Marsanche) rođen 1915. u Švicarskoj u kantonu Waadt. Otac Charles bio je pastor reformirane crkve, a majka Francuskinja iz evangeličke obitelji. Od djetinjstva je rastao u religioznu ozračju i bio vrlo sklon Katoličkoj crkvi. Studij teologije u Lausanni upisuje 1936. Tri godine kasnije postaje predsjednikom studentskoga društva i bolno doživljava nevjeru mladih u Boga (Spink, 1988.:27; Stoekel, 1985.: 22-24).

Pri definitivnom ulasku u Zajednicu sva *braća* iz Taizéa odriču se svojega građanskoga i obiteljskog imena i oslovljavaju se “brat” (*frere*) i vlastitim *promijenjenim imenom*. Promjena imena, inače vrlo poznata u povijesti religija, simbolično označava promjenu života onih koji se u daljnjem životu odluče na cjelovito služenje Bogu.

- ⁵ To je poznato tzv. “vertikalno obraćenje” koje je na širem religijskom planu u svojem djelovanju zagovarao i živio M. Gandhi: hindus treba biti bolji hindus, budist budist, kršćanin kršćanin, musliman musliman ... itd.
- ⁶ Pravilo je vrlo jednostavno i potpuno religiozno-kontemplativno usmjereno: “1. Dopusti u svojem danu rad i mir, kao primanje Riječi Božje u svoj život. 2. Čuvaj u svemu unutarnji mir da bi ostao u Kristu. 3. Dopusti da te prožme duh blaženstva: radost, jednostavnost i milosrđe” (Gonzales-Balado, 1983.:38). Drugo i danas aktualno pravilo nastalo je 1952./53. g. Nakon što su sedmorica braće položila (na Uskrs 1949.) doživotne zavjete, Schaeffer (1987.) ističe ovaj datum kao “rodendan taizejske zajednice” i nakon što je broj porastao, brat Roger se povukao u osamu i napisao novo pravilo Taizéa, poznato kao “mali izvor Taizéa” (Schutz, 1987.a).
- ⁷ Od tog vremena počinje novo razdoblje u životu Taizéa. Sama riječ *koncil* izabrana je da bi naglasila kako je riječ o crkvenom traženju koje će trajati određeno vrijeme i završiti.
- ⁸ *Fokolari* (od tal. *focolare, ognjište, dom*) su eklezijalni pokret nastao u vrtlogu Drugoga svjetskoga rata (1943.) u Trentu u Italiji. Utemeljiteljica mu je karizmatička osoba Chiara Lubich. Uz vrlo naglašenu dimenziju osobnoga religioznoga iskustva i intenzitet samozatajnoga i kontemplativnog duhovnog života, pokret je živo zainteresiran za karitativnu djelatnost i društvenu dimenziju vjere, tj. socijalni angažman u društvu. Službeno ime fokolara (od 29. lipnja 1990.) glasi: *Opera di Maria* (Djelo Marijino). Ime Marija i atribut marijanski za pokret fokolara ne znači da je riječ o nekom osobitom čašćenju Marije, sličnom onom kakvo se susreće u katoličkoj pučkoj pobožnosti. Značenje je puno dublje: “Marija je majka Božje Riječi, koja je u sebe Riječ primila svojim *bespridržajnim 'da'*”. (Riječ je, dakle, o tome da i svaki član fokolara tu Riječ primi svojim bezrezervnim “da”).
- ⁹ Sociolozi su, naime, davno već detektirali činjenicu da se u novim eklezijalnim pokretima prioritet daje ortopraksiji pred ortodoksijom. U tim malim grupama osjeća se puno dinamizma, neopterećenosti institucionalizmom, slaba hijerarhijska ustrojenost, religiozni zanos, težnja za potpunim prevladavanjem između religije i života. Pripadnicima novih eklezijalnih pokreta, još jednom naglašavamo, prioritetna je ortopraksija. U središtu nije više objektivno učenje i *esenција istine, nego se naglasak stavlja na egzistenciju i osobno iskustvo doživljaja vjere*.
- ¹⁰ Ova je župa, sa svojim otvorenim i dinamičnim župnikom Franjom Jurakom, doista jedinstven primjer otvorenosti i prihvaćanja svih novih laičkih gibanja i ekumenske djelatnosti. To je mjesto gdje, po riječima teologinje i angažirane mirovne aktivistkinje Ane Raffai, “pionirica kreativnog angažmana laika izlazi u Zagrebu na površinu”. (*Tjednik*, lipanj 1997.).
- ¹¹ David Wilkerson, *The cross and the switchblade*, kod nas prevedena pod naslovom *Na život i smrt*, (prvi put) Osijek, 1970. (doživjela je nekoliko izdanja).

- ¹² D. Hervieu-Léger (1990.) drži da je "religija emocionalnog zajedništva" jedno od temeljnih obilježja suvremene religije i religioznosti, univerzalna značajka religije postmodernog vremena.

LITERATURA

- Baumert, N. (1988.) Die neokatechumenalen Gemeinschaften, (170-177), in: Frederike, V., Schmitt, A., (1988.) (eds.) *Lebendige Kirche. Neu geistliche Bewegungen*. Mainz.
- Beckford, J. (1985.) *The Cult Contraversies*. London and New York: Tavistock Publications Ltd.
- Biblija, Stari i Novi Zavjet* (1983.) Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bischof, H. (1988.) Charismatische Erneuerung in der katholischen Kirche, in: Frederike, V., Scmitt A. (1988.) (eds.) *Lebendige Kirche. Neue geistliche Bewegungen*. Mainz.
- Cascales, J. G. (1974.) *Die christliche Freundschaftsgruppe - ein Lexikon für Theorie und Praxis*. Wien-Klagenfurt: Hermagoras.
- Ćimić, E. (1971.) *Drama ateizacije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dick, A., Robins, T. (1981.) Cult, Culture and Community, *Marriage and Family Review* 4:3-4.
- Dugandžija, N. (1990.) *Božja djeca*. Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije saveza socijalističke omladine Hrvatske; Institut za društvena istraživanja.
- Favale, A. (e Collaboratori) (1991.) *Movimenti ecclesiali contemporanei, Dimensioni storiche teologico-spirituali ed apostoliche*. Roma: LAS.
- Gonzales-Balado, J. L. (1983.) *Taizé - Frere Roger. Suche nach Gemeinschaft*. Freiburg.
- Hervieu-Léger, D. (1983.) *Vers un nouveau christianisme?*. Paris: Cerf.
- Hervieu-Léger, D. (1987.) Charismatisme chatolique et institution, in: *Le retour des certitudes*. Paris: Cerf.
- Hervieu-Léger, D. (1990.) *Les manifestations contemporaines du christianisme et la modernité*. Paris: Cerf.
- Introvigne, M. (1990.) *I nuovi movimenti religiosi. Sette cristiane e nuovi culti*. Torino.
- Ivančić, T. (1981.) Duhovni pokreti u Crkvi u Hrvata, *Crkva u svijetu* 16(3):247-252.
- Ivančić, T. (1990.) *Kršćanstvo u traganju za identititom*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivančić, T., Barun, P., Krolo, L. (1997.) *Zov i odgovor. Prilog razumijevanju karizme zajednice "Molitva i Riječ"*. Zagreb.
- Jukić, J. (1991.) *Budućnost religije*. Split: Matica hrvatska.
- Kasper, W. (1974.) *Der Got Jesu Christi*. Mainz.
- Kordes, B. (1987.) Meine Erfahrung mit Marriage Encounter, Erneuerung in Kirche und Gesellschaft, *Hef 31*: 43-44.
- Laurenten, R. (1979.) *Karizmatička obnova u Katoličkoj Crkvi. Njezina budućnost i moguće opasnosti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- McGuire, B. M. (1987.) *Pentecostal Chatolics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Mühlen, H. (1990.) *Neu mit Gott. Einübung in chrriistliches Leben und Zeugnis*. Freiburg-Basel-Wien: Hermagoras.
- Sabalić, I. (1997.) Tajni život hrvatskih katolika, *Tjednik* (27. lipnja) str. 39-47.

- Schäffer, W. (1987.) *Erneuerter Glaubensverwirklichtes Menschsein, Die Korrelation von Glauben und Erfahrung in der Lebenspraxis christlicher Erfahrung.* Zürich-Einsiedeln-Köln: Styria.
- Schutz, R. (1987.a) *Izvori Taizéa.* Zagreb.
- Schutz, R. (1987.b) *Meditacija.* Ljubljana.
- Schutz, R. (1987.c) *Gib, was Gott dir gibt; aus dem Briefen von Frere Roger.* Freiburg.
- Spink, K. (1988.) *Brat Roger i Taizé.* Zagreb.
- Sullivan, A. F. (1984.) *Die charismatische Erneuerung, Wirken und Ziele.* Graz-Wien-Köln: Styria.
- Welte, B. (1978.) *Religionsphilosophie.* Freiburg im Breisgau: Suhrkamp.
- Wilkerson, D. (1970.) *Na život i smrt.* Osijek.